

Goculyak V. M., candidate of political sciences, associate professor, associate professor, Department of Philosophy and Political Science, Khmelnytsky National University (Ukraine, Khmelnytsky), gotsylak@ukr.net

A model of national identity in the processes of Ukrainian state formation

The necessity of existence of a national identity model is determined by the needs of the development of contemporary Ukrainian society. Therefore the most important aim of national development must be, foremost, interests of nation and Ukrainian state, but not interests of clans and parties. The specific of the Ukrainian situation requires forming of the legal field, the processes of national development, realization of legal legitimation of imperious solicitations come in that true.

Historically perspective is such model of power, in accordance with that there is integration of efforts of individuals round a general aim, and functioning of different institutes is sent to providing of development of the state, defence of interests of the citizens.

Before a political, imperious elite as a superimportant task stands front–rank detachment of Ukrainian society – to create the new forms of national life, offer to society the new forms of activity. On the first place, out of any doubt, national interests must stand.

Keywords: national interests, identity, consensus, Ukrainian state system, association, ethics of responsibility, tolerance.

* * *

УДК 32.019.51:339.923:94(477)(047.31)

Дегтярьов С. І.,

доктор історичних наук, професор,
доцент кафедри конституційного права,
теорії та історії держави і права, Сумський
державний університет (Україна, Суми),
starsergo2014@gmail.com

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ¹

Розглянуто різні аспекти формування громадянського суспільства в Україні. Процес становлення громадянського суспільства на українських землях має досить довгу історію. Декілька століть відбувався складний процес формування української нації. Він супроводжувався появою різноманітних людських об'єднань, які можна назвати своєрідним праобразом тих чи інших суспільних інститутів. Усі вони сприяли становленню української нації; в умовах відсутності української державності виступали посередниками між українським населенням та неукраїнською владою, у різний спосіб відстоюючи його політичні, культурні та інші інтереси, а інколи й саме право на існування.

Автор відносить до таких утворень, наприклад, такий феномен української історії, як козацтво, яке у певний момент взяло на себе роль «національного речника українського народу», а також братства. Важливе значення має і такий культурно–інтелектуальний прошарок, як інтелігенція, що зіграла важливу роль і у збереженні історичної пам'яті українців, і була ініціатором створення низки об'єднань, які стали праобразом інститутів громадянського суспільства (громад, товариств тощо). Особливу увагу приділена системі культурних і політичних цінностей, на які орієнтувалися українці, закладаючи підґрунтя громадянського суспільства.

Ключові слова: Україна, громадянське суспільство, козацтво, братства, громади, інтелігенція, європейські цінності.

Побудова громадянського суспільства нерозривно зв'язана з встановленням верховенства права у такому суспільстві. Ще в античному суспільстві виникла формула, перефразована у XIX ст. відомим істориком права М. В. Варадіновим: «Закон єсть залог громадянського общества, на основани коего все, находящияся в государстве, обязаны устраивать жизнь свою» [2, с. 53]. Актуальною є проблема розбудови правового громадянського суспільства і в сучасній Україні. Слід погодитися з думкою сучасної дослідниці М. Бабич–

¹ Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10–02.16/18.3П «Механізми впливу інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси в Україні».

Трофименко про те, що «новий правовий і соціальний устрій створив майже необмежені можливості для процесів недержавної суспільної організації та подальшого утвердження громадянського суспільства». Але, здається, що саме суспільство з різних причин поки що не може скористатися цим повною мірою. Хоча «активне громадянське суспільство є життєво необхідним для подальшого перетворення України у відкрите демократичне суспільство» [1, с. 141, 142].

Україна намагається позиціонувати себе правовою державою. Хоча, звичайно, щоб стати такою треба ще багато чого досягти. Повноцінне громадянське суспільство може існувати лише у правовій державі, де панує верховенство закону. В Україні на сьогодні існують державне законодавство, система правових норм, технічні процедури прийняття та змін законодавства. Але при цьому гостро стоїть проблема з соціологічним аспектом права. В українському суспільстві право втілюється у життя поки що не належним чином – закон не завжди виконується чи поважається. Існуюча система «винагороджує здатність обходити закони вдається до шахрайства через неформальні мережі, що не зважають на закон» [7, с. 130].

Саме ж питання побудови громадянського суспільства в Україні має досить довгу історію. Декілька століть відбувався складний процес формування української нації. Він супроводжувався появою різноманітних людських об'єднань, які можна назвати своєрідним праобразом тих чи інших суспільних інститутів. Усі вони сприяли становленню української нації; в умовах відсутності української державності виступали посередниками між українським населенням та неукраїнською владою, у різний спосіб відстоюючи його (населення) політичні, культурні та інші інтереси, а інколи й саме право на існування.

До таких утворень, на нашу думку, слід віднести такий феномен української історії, як козацтво, яке, за словами відомого історика О. Оглоблина, ще наприкінці XVI ст. перейняло на себе роль «національного речника українського народу» [8, с. 11].

Під час відстоювання ідеї руської нації мав місце і внутрішній, соціальний конфлікт. Довгий час руська шляхта вважала себе єдиним представником руського народу. «І православні, і уніятські шляхтичі відкидали претензії нешляхетських соціальних груп репрезентувати руський народ і релігію перед зовнішнім світом». Проти нешляхетського духівництва шляхта виступала відкрито, відмовляючи йому у праві представляти руську націю. Така ж позиція була і щодо козаків, але шляхом мовчазного їх ігнорування або обережної критики [9, с. 207, 213].

Поруч із розвитком концепцій (національних ідентичностей) низки східноєвропейських націй у ранньомодерний період в Україні формується концепція Русі або «народу руського». Першими соціальними групами, що стали на захист цієї ідеї (та православної, руської релігії), з–поміж непривілейованих верств населення стали об'єднане у братства міщанство та козацтво [9, с. 202].

До самого кінця XVI ст. зміст концепції руської нації диктувався майже виключно представниками князівсько–шляхетської верстви, що мала стародавнє руське походження. Але дане трактування було надто вузьким і

несприйнятним для низки інших, менш привілейованих верств населення. У результаті в першій чверті XVII ст. роль захисника інтересів «народу руського» та православ'я перебрало на себе козацтво. З цього часу більш популярним стає бачення православної церкви на концепцію руського народу. Воно було значно ширшим, ніж шляхетське, що підтверджується полемічними творами 1620–х років (Й. Борецького, Г. Смотрицького, Й. Кунцевича). За ними руська (православна) церква і народ ототожнювалися, «а оскільки за такою логікою руська церква охоплювала весь руський народ, то, нація, як і сама церква, мала охоплювати всі суспільні верстви Русі – від князів до посполства» [9, с. 214]. Зокрема у «Протестації» Й. Борецького та інших православних ієрархів від 1621 р. українських козаків позиціоновано як:

- «продовжувачів справи великих київських князів і частину народу руського»;
- християн, які самі захищали православ'я;
- «людей рицарських», що вказувало на їхнє моральне право бути частиною князівсько–шляхетської Русі».

Фактично відбулася модифікація старої моделі руської нації [9, с. 216, 217].

В цілому козацтво як явище змогло зайняти своєрідну суспільно–політичну нішу. Польський, турецький, російський, низка інших європейських урядів визнавали важливе значення цього прошарку українського населення і мали з ним тісні контакти (як у вигляді конфліктів, так і цілком мирні) упродовж тривалого часу. Козацтво активно підтримувалося українським селянством. У кінцевому результаті це та низка інших факторів призвели до численних конфліктів з польською державною системою і закінчилося «великою національною революцією 1648 року» [4, с. 446]. Фактично, виступаючи виразником інтересів українського народу, значною мірою саме козацтво спромоглося вибороти для нього державність і певний час виступати у цій державі у ролі певного суспільного (громадянського) інституту. Український історик О. Оглоблин вважав, що «утворення Української Козацької держави як спадкоємця старої Руської (Київської) імперії було найбільшим політичним досягненням українського народу...» [8, с. 11].

Українська козацька державність виникла у середині XVII ст., хоча сам проект створення такої держави виник ще у 1590–х роках. Таку пропозицію висував київський католицький єпископ Юзеф Верещинський. Він пропонував створити козацьке князівство на землях Наддніпрянщини для захисту Речі Посполитої від нападів татар. Пізніше така ж ідея, чи навіть мета, стояла і перед Б. Хмельницьким. Історик С. Плохій навіть вважав, що «оскільки гетьманський план не розривав цілковито з Річчю Посполитою, це була, певною мірою, реалізація мрій руської шляхти про новий устрій держави, де Русь посіла б рівні права з Польщею та Литвою. Взагалі козацтво пройшло складний шлях еволюції від степових промисловиків і розбійників до організованої військово–суспільної сили. Вони отримали низку привілеїв, свобод, прав окремого суспільного стану, а згодом змогли побудувати власну державу [9, с. 77, 78–79, 92].

Іншим, не менш яскравим прикладом об'єднання українського населення є братства, які почали поширюватися по українських містах наприкінці XV ст. В основі появи цих організацій лежало прагнення середніх

прошарків міського населення об'єднатися для захисту своїх соціально–економічних, релігійних інтересів. В цілому до братств входили представники усіх станів, але основою були все ж саме ремісники, купці, магістратські службовці, рядові міщани.

Спочатку братства носили релігійно–благодійницький характер – опікувалися церквою, організували шпитали, допомагали бідним і хворим братчикам тощо. Але згодом їхнє значення у релігійному житті значно зросло і вони навіть ставали ініціаторами церковних реформ, запрошували або усували священиків у церквах, продукували й поширювали духовну літературу та ін. [21, с. 236–239]. Далі діяльність братств виходить поза межі церковного життя. У XVI ст., коли посилюється національний гніт українського населення, братства стали відігравати роль громадсько–політичну і національно–культурну. Вони навіть зверталися зі скаргами до судів на дії польської адміністрації, посилали посольства до короля тощо. Таким чином братства впливали на процес активізації українського суспільства, зокрема зацікавлювали (заохочували) його до громадської діяльності.

Приблизно наприкінці XVIII ст. внаслідок низки культурних, політичних процесів у Європі та світі в цілому на українських землях у складі Російської імперії, Речі Посполитої (а після її поділів – Австрії) починає формуватися категорія осіб, яких можна назвати першими представниками національної інтелігенції. Ця тенденція була характерною для усіх європейських держав. До середини XIX ст. ця категорія стала досить чисельною.

На думку Р. Шпорлюка, зародження інтелігенції в Україні було симптомом більш глобальних змін у Східній Європі. Ці зміни засвідчують, що «націєтворення нерозривно пов'язане з розвитком інтелігенції» [17, с. 419]. Тобто без інтелігенції нація не постане. Наприкінці XVIII ст. багато представників інтелектуальної української еліти, інкорпоровавшись у соціальну структуру Російської імперії, намагалися зробити кар'єру у її столицях. Рівень їхньої освіти робив це можливим. Л. Грінфельд у своїй книзі «Nationalism: Five Roads to Modernity» навіть писав: «Кількість українців серед інтелектуалів, вихідців з недворянських верств, є надзвичайною; немає жодних сумнівів у тому, що вони відігравали величезну роль у діяльності інтелігенції вісімнадцятого століття» [Цит. за 18, с. 440].

Переважаюча більшість представників української еліти, інкорпорованої до складу Російської імперії, зберігала лояльність до імперії, хоча багато з них «лишалися відданими пам'яті про давню Україну і традиційному способу життя» [17, с. 409]. Саме вони та їхні нащадки стануть біля початків української національної інтелігенції та зіграють важливу роль у збереженні історичної пам'яті українців протягом кінця XVIII – XIX ст. Зокрема завдяки таким людям світ побачить багато творів українських літературних діячів, науковців тощо, що будуть у подальшому впливати на формування національної свідомості, історичної пам'яті українців. Наприклад, появою «Енеїди» І. Котляревського слід завдячувати представникам українських еліт, на той час чиновникам Російської імперії М. Парпури, Й. Каменецькому, Д. Трошинському (останній, начебто, навіть наприкінці XVIII – на початку XIX ст. очолював

таємний гурток українських автономістів) [17, с. 418]. Їх та низку їхніх сучасників слід відносити до першого покоління української інтелігенції, до якої відносилися вчителі, письменники, лікарі, вчені, юристи, чиновники і знать.

Більшість представників інтелектуальної еліти відносилися до еліти соціальної. Вони тяжіли до об'єднання у різноманітні групи, гуртки тощо. За невідомими даними, наприкінці XVIII ст. деякі представники інтелектуальної еліти колишньої Гетьманщини (у Новгород–Сіверському намісництві) нібито утворили так звані «таємний гурток українських автономістів», до якого увійшли члени відомих місцевих шляхетських родин А. Гудович, Г. Долинський, М. Значко–Яворський, М. Миклашевський, Г. Полетика, Ф. Туманський, О. Лобисевич та ін. [10, с. 235]. Більшість з них зробили досить успішну кар'єру в імперських державних установах. Лояльність їхня до імперської політики була очевидною. Але при цьому вони залишалися носіями і хранителями пам'яті про недавню козацьку державу, де вони та/або їхні батьки й діди представляли владні інституції або ж відносилися до тієї суспільної категорії, яка могла впливати на прийняття владою тих чи інших внутрішньо– та зовнішньополітичних рішень. Спроби зберегти хоча б частково таку ж роль в умовах імперії виявилися відносно невдалими. Хоча завдяки своїй освіченості, відданості пам'яті про «козацьку націю» ці люди змогли здійснити певний вплив на процес збереження і навіть розвитку української національної історії та культури наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Вони поширювали різноманітні твори з історії та етнографії України, зокрема «Записки о Малороссии», «Історію русів» тощо. Зокрема Г. Полетика витворив образ України, що являла собою шляхетську демократію на зразок Речі Посполитої.

Зібрання українських інтелектуалів відбувалися, як правило, у їхніх маєтках. Саме там, на думку історика С. Плохія, на початку XIX ст. «стара автономістська традиція Гетьманату поєдналася з новими течіями суспільно–політичної думки». Він вважає, що таким чином представники еліти колишньої Гетьманщини, які втратили владу і регіональні привілеї в умовах самодержавної політики російських монархів, у своїх поглядах об'єдналися з представниками наступного покоління української еліти (фактично своїми нащадками), які прагнули конституційних і ліберальних реформ, пов'язуючись багато у чому з рухом декабристів [10, с. 255].

Виступаючи ідеологічною опозицією до імперського уряду, українські інтелектуали все ж змушені були лояльно до нього ставитися, контактувати з ним у багатьох питаннях (політичних, соціальних тощо) і навіть офіційно виступати від його імені. Це підтверджується і їхніми біографічними відомостями. Наприклад, Михайло Миклашевський, власник маєтку у Понурівці Стародубського повіту, покровительствував зібранням інтелектуалів, сам входячи до цих «гуртків». При цьому він обіймав високі імперські військові та цивільні посади, зокрема був волинським, малоросійським, катеринославським губернатором, сенатором тощо. Андрій Гудович, син генерального підскарбія Гетьманату, також був учасником вказаних зібрань. На імперській

службі знаходився довгий час, отримав чин генерала, був кандидатом на посаду намісника Малоросії [10, с. 255–257, 259–260].

До подібних, але значно менш політизованих, «гуртків» відноситься також відома «Паліцинська академія». Членами цієї групи були талановиті і прогресивні діячі, яких згуртував навколо себе власник маєтку у с. Попівка О. Паліцин. Серед них були Г. Шидловський, В. Капніст, В. Каразін, М. Алфьоров та ін. [3]. Більшість з них також зробили успішну кар'єру. Зокрема, відомо, що завдяки активній громадській діяльності та контактам на вищому державному рівні був реалізований проект В. Каразіна та його однодумців по створенню університету у Харкові. Це було видатним досягненням українських громадських діячів на початку XIX ст. Харківський університет, заснований у 1804 р. за активної участі А. Чарторийського, «підтримував контакти з польськими та іншими університетами та бібліотеками, був завдяки цьому ланкою, яка безпосередньо єднала Україну з Європою» [22].

І подібних прикладів можна наводити надзвичайно багато, достатньо згадати таких відомих представників української інтелектуальної еліти епохи Просвітництва, як О. Безбородько, Д. Трошинський та багато ін. Саме з них незабаром постала українська національна інтелігенція, що змогла безпосередньо вплинути на процес відродження української державності.

Українська шляхта, маючи добру освіту і намагаючись захистити свої громадянські права, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. досить активно «спілкувалася» з владними інституціями Російської імперії. Ця категорія людей вважала себе патріотами свого краю, намагалася зберегти свої історичні привілеї. З цією метою вони склали й обговорювали (навіть на повітових і губернських дворянських зібраннях) різноманітні історичні записки та думки, надсилаючи їх час від часу у вигляді клопотань, петицій, меморандумів до вищої імперської влади [14, с. 181, 188]. Таким чином українська соціальна й інтелектуальна еліта намагалася не лише зберегти власну історичну пам'ять, але й вплинути чи призвести до певних змін в імперській політиці щодо національних регіонів (окраїн), зокрема на українських землях. Але такі впливи були мінімальними. Навіть сам цей прошарок українського суспільства мав довгий час проблеми з визнанням його привілейованою групою за російським законодавством.

Згодом на українських землях з'являється такий прошарок населення, як інтелігенція. Протягом усього XIX ст. вони продовжують об'єднуватися у різні групи, створюють гуртки, товариства. Здебільшого такі об'єднання не визнавалися владою законними, їхні члени часто переслідувалися. Діяльність же самих цих груп починає набувати культурно–політичного характеру. У цей час активно розвиваються ідеї українського націєтворення, закладаються основи державотворення (особливо наприкінці XIX ст.).

«Політичним дебютом» української інтелігенції стало заснування Кирило–Мефодіївського братства, вплив на яке зокрема здійснили такі європейські течії, як «Молода Європа» та «Молода Польща». Члени цього об'єднання мали спільні цінності й ідеали, головним з яких було бажання побудувати соціально–економічне та політичне життя в Україні. Саме від кирило–мефодіївців

наступне покоління української інтелігенції успадкувало ідеї про рівність українців серед інших слов'янських народів, гордість за козацьке минуле тощо [5, с. 132, 138, 139]. Члени Кирило–Мефодіївського товариства «перейняли чимало ідей, поширених у Польщі, й дуже симпатизували поглядам, які обстоював Міцкевич на вигнанні в Парижі» (участь в «спільній війні за свободу народів», а також у європейській революції).

Багато хто з дослідників підкреслює важливість революційних подій 1848 р. у Європі для українського національного руху. У результаті цієї революції частина українців стала жити у конституційній (громадянській) державі, що сприяло національному громадському життю. Навіть західноукраїнські селяни стали «чинником в організованому політичному й культурному житті» [5, с. 147]. Зокрема на західноукраїнських землях у 1848 р. з'явилася організація галицьких русинів – Головна руська рада (створена частково за ініціативи австрійського уряду). Основна мета її полягала у захисті прав українського населення, а до складу її входили представники греко-католицького духовенства та інтелігенції. Головна руська рада здійснювала як культурно-освітню, так і політичну діяльність. Ця організація зверталася до австрійського уряду з низкою пропозицій, зокрема поділити Галичину на східну (українську) та західну (польську), об'єднати в єдину провінцію Галичину, Буковину й Закарпаття тощо. Але вже у червні 1851 р. діяльність Головної руської ради була припинена.

На думку Р. Шпорлюка, українофіли були орієнтовані на європейські цінності завдяки польським інтелектуалам. «Українська національна ідея та політичні ідеї українофілів відповідали «європейській» правовій і політичній системі та цінностям». (Прикладом у Р. Шпорлюка виступають українці Австрії, які «хотіли більше «Європи», виступаючи за розширення національних прав, за автономію української частини Галичини») [16, с. 354–355, 358, 361]. Слід погодитися зі словами Р. Шпорлюка, що після 1848 р. і до самого падіння монархії Габсбургів українці Буковини та Галичини жили у правовій державі. У цей період вони могли «створювати всілякі товариства, включно з політичними партіями, займатися політикою у своїй місцевості, провінціях та державі, а їхня мова визнавалася державою в освітній, адміністративній та правовій сфері» [16, с. 371].

Ліберальні реформи Олександра II пробудили в українському суспільстві сподівання на те, що процес націєтворення зможе розгорнутися більш активно, що світоглядна демократичність українців тепер зможе проявитися у реалізації конкретних проектів, одним з яких було формування суспільства громадянського типу, хоча й в умовах імперії. Українська проблематика стала надзвичайно актуальною у площині культури, політики. Популярним зокрема стає рух громадівців, спадщина яких засвідчує, що протягом кінця 1850-х – 1890 років саме діячі цієї течії відігравали роль національних лідерів – українських націєтворців. У піднесенні загального рівня свідомості українського населення громадівці вбачали «ідейно-символічні засади майбутнього поступу України» з подальшим вибудовуванням тут суспільних стосунків громадянського типу [6, с. 267–268]. Досягнення цієї високої мети відбувалося через

видання українських книжок, журналів, проведення різноманітних вечорів, навчання у недільних школах тощо – таким чином виховувалася освітня, культурна та правова свідомість українців.

Відомим представниками українського громадівського руху були Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Рильський, В. Антонович та багато інших. Розбудовуючи громадянське суспільство, вони створювали ідею української нації. Вони вважали, що український народ «всею своєю попередньою власною історією формувався як народ демократичних традицій та переконань» [6, с. 269].

Спочатку влада сприймала діяльність громадівців доволі нейтрально. Але після польського повстання 1863–1864 рр. імперський уряд став боятися, що українці також почнуть боротьбу за відродження своєї державності, своїх історичних прав тощо. Це призвело до утисків українства, зокрема з'явився так званий Валуєвський таємний циркуляр 20 липня 1863 р. про заборону української мови у державних установах, церквах, школах, друкувати українські книжки. Громади стали переслідуватися і закриватися. Але процес, спрямований на побудову громадянського суспільства на українських землях вже не можна було зупинити. З'явилися нові товариства, громадські організації. З кінця XIX – початку XX ст. з'явилася низка політичних організацій і партій, які продовжили справу націєтворення і розбудови громадянського суспільства в Україні. Самі ці об'єднання згуртували навколо себе багатьох прогресивних громадських і політичних діячів, ставши своєрідними предтечами громадянських інституцій.

Одним із засобів, за допомогою якого українські громадські діячі намагалися вести діалог з урядом Російської імперії, на початку 1860-х років був журнал «Основа». Як вказував І. Лисяк-Рудницький, «члени гуртка, що утворився навколо «Основи», прагнули переконати російську владу та громадську думку в політично нешкідливому характері українського національно-культурного відродження» [Цит. за 5, с. 153].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являється низка теоретиків ідеї побудови громадянського суспільства в Україні. Кожен з них мав своє бачення таких перетворень.

Український історик М. Костомаров вважав, що «демократичність українського народного світогляду» з'явилася та закріпилася як риса суспільно-політичної культури українців у період козащини. Навіть характерне для того періоду поняття «громада» він протиставляв суто російському поняттю «община». Громадою він називав добровільне зібрання людей, де кожен член був незалежною особистістю, а зобов'язання його щодо громади знаходилися у сфері тих стосунків, які були встановлені для взаємної безпеки і спільної користі. Великоруський же общинний устрій М. Костомаров вважав утиском, що поглинає особисту самобутність кожного [6, с. 269–270]. Виступаючи за автономію України, М. Костомаров називав її Південною Руссю. Він запевняв, що українці не бажають входити у суперечність із політичними інтересами Росії, але при цьому українцям вкрай необхідно зберегти власну культурно-правову самобутність. Він також вірив, що українське суспільство повинно було скласти окреме громадянське ціле на землях, де люди розмовляють

українською мовою, на засадах розуміння рівноправності своїх власних вигод [6, с. 275]. На подібних позиціях перебували й українофіли–хлопомани.

Ще один відомий українець, П. Куліш був впевнений, «що громадянські стосунки є неодмінно обов'язковою перспективою суспільно–політичного розвитку українського народу» [6, с. 277].

Сучасний історик Ю. Земський, дослідивши світоглядні пріоритети української національної еліти середини XIX ст. вказував, що «громадянське суспільство, де всі рівні перед законом, де влада обирається вільним волевиявленням усієї громади і є цій же громаді підзвітною, де кожен член громади – вільна особистість, що переймається інтересами та проблемами життя усієї громади – усі ці прикмети бажаної українцями 60–х років XIX ст. перспективи були надзвичайно подібними до досвіду «стихийної» демократії козацького минулого України, оспіваного, опоетизованого ідеалу «братерства» в суспільних стосунках. Причому ці ідеали козацького минулого біли не якоюсь романтичною мрією – спогадом «втраченого раю» із народного пісенно–думного епосу; цінності та традиції вільного козацького життя залишалися для українських селян актуальними критеріями поціновування життєвої дійсності навіть в умовах польського та російського панування в Україні» [6, с. 280–281].

З–поміж українських мислителів кінця XIX – початку XX ст. окремо слід виділити Б. Кістяківського та В. Липинського, які обидва вивчали питання громадянського соціального устрою в Україні. При цьому Б. Кістяківський вважав, що для створення цього необхідною є міцна правова система. В. Липинський наголошував на необхідності існування відповідальної еліти. Незважаючи на різні підходи щодо вирішення проблеми побудови громадянського суспільства, обидва вчених великого значення надавали справі національного будівництва, що у кінцевому результаті «приводять до спільних висновків» [7, с. 125]. Без розвитку національної ідеї, свідомості, розбудови національної держави питання побудови громадянського суспільства може існувати хіба що у теоретичній площині.

Б. Кістяківський, знаходячись на позиціях соціологічної школи права, вивчав значення права «як базису соціального устрою суспільства». Сутність його він вбачав у свідомості суспільства та окремих його членів. Дослідник вважав, що «психологічна природа права полягає в усвідомленні норм, яким ми надаємо надособистісного значення і які у нашій свідомості породжують потреби справедливості й обов'язку». При цьому важливу роль у справі розвитку правосвідомості у суспільстві він відводив інтелігенції, яка повинна виховувати усвідомлення цінності права у мас [7, с. 125–126].

За В. Липинським, соціальний устрій формується у результаті відносин між різними соціальними групами. Якщо, наприклад, К. Маркс вважав, що капіталісти і робітники протистоять один одному, оскільки мають різні інтереси, то В. Липинський стверджував, що між ними суперечностей немає, вони, навпаки, взаємодоповнюють – «капіталісти забезпечують можливість працювати, тоді як робітники забезпечують працю» [7, с. 127]. Інтерпретуючи слова В. Липинського, В. Ісаїв пише про те, що будь–яке суспільство (колектив) складається

з активних осіб, які складають меншість у цьому суспільстві, та пасивних, яких є переважна більшість. Активна меншість завжди намагається виконувати роль провідника, організатора, носія владних функцій. Пасивна більшість погоджується або не погоджується з правилами, встановленими меншістю. У випадку неприйняття таких правил до влади у суспільстві може прийти інша меншість зі своєю формою організації. Дослідник вказує, що «активна меншість бере свою силу із самої себе, і процес правління і здійснення лідерства по відношенню до інших прямо залежить від цих внутрішніх сил» [7, с. 128]. На нашу думку, цей внутрішній ресурс владна меншість могла б зберігати довгий час за умови підтримки тісного і активного контакту з іншою частиною суспільства, а ця співпраця призводила б до рішень, що зніматимуть суспільну напругу, вирішуватимуть політичні, соціально–економічні й інші проблеми тощо. Посередниками у такій співпраці мають бути різноманітні громадянські інституції. Фактично таке суспільство можна називати громадянським.

* * *

Протягом багатьох століть українці несли у собі життєву потребу почуватися вільними людьми. Для них була характерною товариська рівноправність у міжособистісних взаєминах, а лідери визначалися шляхом виборів (коли такої можливості не було, прагнення обирати лідера демократичним шляхом залишалося – бажання, яке відображено в історичній пам'яті українського народу). Взагалі українські громадські стосунки не сприймали станові традиції [6, с. 272].

Система цінностей (культурних, політичних тощо), характерна для українців була причиною різноманітних змін, що у різні часи відбувалися у громадянському секторі, вона також впливала на формування і подальше функціонування низки інституцій як владних, так і суспільних. Навіть коли своєї державності Україна не мала. З'являлися такі «прототипи» громадянських інститутів, як братства, козацтво, гуртки і товариства кінця XVIII – XIX ст. тощо. Великою мірою завдяки їхній активності українці почали усвідомлювати себе як представників єдиного, окремого народу, нації. При цьому такі об'єднання повинні були співіснувати і взаємодіяти у деяких випадках з владними структурами Речі Посполитої. Вони, безперечно, впливали на прийняття владою тих чи інших рішень стосовно культурно–освітньої, релігійної політики тощо.

Протягом другої половини XIX ст. українське націєтворення відбувалося у контексті подібних європейських процесів. Пам'ять про славне козацьке минуле, старовинні вольності, якими володіли українці, стали одними з ключових пунктів, на які спиралися представники української інтелектуальної еліти, перші теоретики (а згодом і практики) української національної ідеї та побудови в Україні громадянського суспільства європейського зразку.

Говорячи ще про Російську імперію кінця XVIII – XIX ст. (до складу якої входила більшість українських земель) та її кроки щодо європеїзації, Р. Шпорлюк зазначав, що ця держава, адаптуючись до одних елементів західної моделі, одночасно свідомо заперечувала інші. А громадянське суспільство, яке тоді тільки зароджувалося,

не могло створити власну модель російської нації в умовах самодержавства. При цьому Р. Шпорлюк ставить слушні запитання: «Якщо «російський проект» був ознакою «європеїзації Росії», чи не ставало українство реакційним рухом, відмовою сприйняти Європу? А може, український рух був результатом того, що шлях до Європи, який торує Санкт–Петербург, не надається для України?». Сам автор схиляється до другого варіанту, вважаючи, що «перші будівничі української нації вирішили, що треба шукати безпосередній, прямий шлях до «Європи», а не просити на це дозволу в Санкт–Петербурзі» [18, с. 443]. Г. Полетика витворив образ України, що являла собою шляхетську демократію на зразок Речі Посполитої. Російський філософ Г. Федотов наголошував, що «якщо народи Росії вчитимуться не в Москві, не в Санкт–Петербурзі, а в Парижі та Берліні, вони не залишаться з нами» [15, с. 455; 18, с. 463]. У 1990 р. Р. Шпорлюк вказував, що, незважаючи на те, що М. Горбачов скоріше за все не ставив такої мети, але у Радянському Союзі відбувається становлення «громадянського суспільства».

Повноцінне громадянське суспільство можливе тільки у національній спільноті (чи державі). За Р. Шпорлюком, «якби в СРСР згодом виникло громадянське суспільство, то воно радше складалося б із національних спільнот..., ніж виростало б із єдиної радянської спільноти в єдиній радянській державі». Він ще у 1994 р. висловлював сумніви щодо можливості побудови демократії у Росії. Навіть аналізуючи деякі політичні сили цієї держави, вчений вказував, що «противники національної незалежності неросійських республік є також противниками демократії в Росії» [19, с. 487].

Керуючою силою євроінтеграційної політики в сучасній Україні та її втілювачем на міжнародній арені є влада (в адміністративному сенсі, куди ми відносимо місцеві, центральні та вищі органи влади, місцевого самоврядування), що є виразником інтересів українського народу. У той же час більш активною рушійною силою у цьому процесі виступають різноманітні інститути українського суспільства, які не мають реальних владних функцій. Низьку представленість України А. Портнов назвав «проблемами з роз'яснення власних інтересів на міжнародній арені» [11, с. 24].

Незадовільна співпраця державної влади з суспільними інститутами призводить до того, що це негативно відбивається на закріпленні за Україною права на роль суб'єкта міжнародних відносин, а не об'єкта, як це було у різні періоди залежності від московського центру (у часи Російської імперії, СРСР), Польщі (у періоди перебування українських земель у складі Корони Польської, Речі Посполитої) тощо. Однією з причин такого стану речей є, на нашу думку, певна відірваність влади від українського суспільства, що призводить частіше до більш декларативних, а не реальних кроків у міжнародній політиці, до врахування інтересів більше олігархічної верхівки, ніж громадян загалом. Певним чином ця відірваність відбивається і на євроінтеграційній політиці України. Недостатнім є взаємовигідний контакт органів державної влади та самоврядування України з різноманітними інститутами українського громадянського суспільства.

Різноманітні проблемні ситуації, потреби (соціальні, економічні, політичні), що завжди мають місце у житті

суспільства, можуть вирішуватися і регулюватися за допомогою нормативних актів. Велика частина цих норм втілюється державними чиновниками – бюрократією [1, с. 133]. Але наскільки повно і професійно відбувається це втілення? Чи не потребують такі дії представників влади додаткового контролю чи впливу з боку тих чи інших громадянських інституцій? «Щоб отримати справжню легітимність в очах українців, ... державній владі потрібно розробити всеохопну політику, спрямовану на правову інституціоналізацію українських національних елементів політичного, соціального і культурного життя» [1, с. 140]. На думку Роджерса Брубейкера, «націоналізм здатен мотивувати й підтримувати громадянську активність населення, сприяти розвиткові суспільної солідарності та зменшенню соціального розшарування, а також полегшувати інтегрувати мігрантів» [12, с. 88].

На сьогодні в Україні контакт інститутів громадянського суспільства з органами влади чи місцевого самоврядування досить слабкий і неефективний. Часто вони не контактують навіть між собою. М. Бабич–Трофименко наводить приклад недержавних асоціацій, зареєстрованих в Україні і які отримують допомогу з–за кордону. Такі об'єднання, як правило, «мають конкретну вузьку спрямованість і рідко взаємодіють між собою». «Страх виявити ініціативу щодо будь–яких неофіційних зборів, пов'язаних з актуальними громадськими питаннями, глибоко вкорінений за радянського режиму, ще й досі поширений серед українців». Ще у 1998 р. багато активних жінок в Україні скаржилися на те, що уряд «не підтримує організацію та фінансування товариств і клубів», і саме тому вони не брали участі в таких організаціях [1, с. 141]. Зараз ця проблема, начебто, частково вирішена. Проте прогрес у справі побудови громадянського суспільства в Україні є надзвичайно повільним. За словами М. Бабич–Трофименко, «якщо міжнародна спільнота та українська держава не візьмуть на себе підтримки нечисленних нових українських громадських груп, то на громадянське суспільство, свідоме своїх прав, в Україні доведеться ще довго чекати» [1, с. 142].

Коли ми говоримо про європейські цінності, євроінтеграційні процеси, тягу до Європи і т.п., то що ж ми маємо на увазі? На нашу думку, на це питання найкраще відповідь дає визначення терміну «європейський», запропоноване у статті А. Процик. Вона, спіраючись у свою чергу на роботу С. Андрусів, пише, що «європейський» виступає додатковим значенням усього, що є цивілізованим, демократичним, сповненим гідності чи духу співпраці стосовно Західної Європи у політичних, економічних і культурних термінах». На думку А. Процик, «українці... шукають своїх європейських коренів не тільки для того, щоб підняти українську культуру від застійної провінційності, а для зміцнення і посилення підвалин власної національної ідентичності» [13, с. 150].

Зараз, будуючи й розвиваючи громадянське суспільство, український уряд повинен постійно доводити населенню всієї України, що усі тільки виграють від більшої відкритості щодо Заходу. При цьому українське суспільство тісно пов'язане з неукраїнським елементом, широко представленим у країні, у тому числі з чисельною російською меншиною. Зокрема на думку Р. Шпорлюка, «просування України шляхом побудови культурно

розмаїтого громадянського суспільства чималою мірою залежить від лояльності російського елемента, особливо від здатності влади запобігти політизації його як етнічної меншини» [20, с. 528].

В цілому проблема формування громадянського суспільства в Україні потребує значної уваги дослідників. А саме громадянське суспільство, безперечно, формувалося довгий час. Причому процес цей зароджувався та відбувався і у ті складні часи, коли українські землі не мали своєї державності і входили до складу інших держав, і тоді, коли українці поставали як нація й намагалися створити (і неодноразово) власну державу. Процес формування української нації супроводжувався появою різноманітних людських об'єднань, які можна назвати своєрідним прообразом тих чи інших суспільних інститутів. До таких утворень слід віднести козацтво, братства, інтелігенцію. Остання зокрема зіграла важливу роль у збереженні історичної пам'яті українців, була ініціатором створення низки об'єднань, які стали прообразом інституцій громадянського суспільства (громад, товариств тощо). При цьому система культурно-політичних цінностей, на які орієнтувалися українці, закладаючи підґрунтя громадянського суспільства, носила переважно європейський характер.

Список використаних джерел

1. Бабич–Трофименко М. Право як інфраструктура: Подолання перешкод розвитку демократичної держави / М. Бабич–Трофименко // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С.132–148.
2. Варадинов Н. В. О законе по римскому праву (Окончание) / Н. В. Варадинов // Журнал Министерства внутренних дел. – 1856. – Кн.9. – Ч. XX. – Отд. II. – С.23–59.
3. Дегтярьов С. І. Члени гуртка О. О. Паліцина та їх оточення (матеріали до історії питання) / С. І. Дегтярьов // «Слово о полку Ігоревім» та його епоха» (Словознавство. Вип. II): Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції. – Київ–Суми–Путівль: Вид-во СумДУ, 2008. – С.197–201.
4. Дорошенко Д. Слово'янський світ у його минулому й сучасному / Д. Дорошенко / Упоряд., вст. ст. та прим.: Л. Белей. – К.: Темпора, 2010. – 784 с.
5. Єкельчик С. Українофілі: світ українських патріотів другої половини XIX ст. / С. Єкельчик. – К.: КІС, 2010. – 272 с.
6. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст. / Ю. С. Земський. – Хмельницький, 2011. – 350 с.
7. Ісаїв В. Передумови громадянського суспільства в Україні: актуальність української соціальної думки початку XX століття / В. Ісаїв // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С.124–131.
8. Оглоблин О. Українсько–московська угода 1654 / О. Оглоблин. – Київ–Львів, 2005. – 132 с.
9. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій. – К.: Критика, 2006. – 496 с.
10. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / С. Плохій / Авториз. пер. з англ. Миколи Климчука. – К.: Laurus, 2013. – 440 с.
11. Портнов А. «Нова Східна Європа» чи «близька загорода» Росії // Портнов А. Історія для домашнього вжитку. Есеї про польсько–російсько–український трикутник пам'яті. – К.: Критика, 2013. – С.17–26.
12. Портнов А. Про (не)можливість ліберального націоналізму в Україні // Портнов А. Історія для домашнього вжитку. Есеї про польсько–російсько–український трикутник пам'яті. – К.: Критика, 2013. – С.87–91.
13. Процик А. «Європейськість» як чинник ідентичності / А. Процик // Українське суспільство на шляху перетворень: західна

інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. А. Іщенко. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С.149–154.

14. Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX веке / А. Толочко. – К.: Laurus, 2012. – 256 с.
15. Федотов Г. Будет ли существовать Россия? / Г. Федотов // О российской и русской философской культуре: Философы русского послеоктябрьского зарубежья. – М.: Наука, 1990. – С.455.
16. Шпорлюк Р. Формування модерної України: західний вимір // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С.332–374.
17. Шпорлюк Р. Видавай або пропадай: тексти та народи // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С.405–427.
18. Шпорлюк Р. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С.428–464.
19. Шпорлюк Р. Україна після 1994: дилеми державотворення // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С.482–501.
20. Шпорлюк Р. Національно–державне будівництво в Україні: проблеми та перспективи // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С.520–533.
21. Яковенко Н. Нарис середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 3-тє вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2006. – 584 с.
22. Shulman Stephen. National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine / Stephen Shulman // Slavic Review. – 2005. – Vol.64, №1. – P.59–87.

References

1. Babych–Trofymenko M. Pravo yak infrastruktura: Podolannya pereshkod rozvytku demokratychnoyi derzhavy / M. Babych–Trofymenko // Ukrainys'ke suspil'stvo na shlyakhu peretvoren': zakhidna interpretatsiya / Za red. V. Isayiva: Per. z anhl. A. Ishchenka. – K.: Vyd. dim «KM Akademiya», 2004. – S.132–148.
2. Varadinov N. V. O zakone po rimskomu pravu (Okonchanie) / N. V. Varadinov // Zhurnal Ministerstva vnutrennikh del. – 1856. – Kn.9. – Ch. XX. – Otd. II. – S.23–59.
3. Dehtyar'ov S. I. Chleny hurtka O.O.Palitsyna ta yikh otocennyya (materialy do istoriyi pytannya) / S. I. Dehtyar'ov // «Slovo o polku Ihorevim» ta yoho epokha» (Slovoznastvo. Vyp.II): Materialy XIII Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi. – Kyiv–Sumy–Putyvl': Vyd-vo SumDU, 2008. – S.197–201.
4. Doroshenko D. Slov'yans'kyi svit u yoho mynulomu y suchasnomu / D. Doroshenko / Uporyad., vst. st. ta prym.: L. Beley. – K.: Tempora, 2010. – 784 s.
5. Yekel'chik S. Ukrainofily: svit ukraiyins'kykh patriotiv druhoyi polovyny XIX st. / S. Yekel'chik. – K.: KIS, 2010. – 272 s.
6. Zems'kyi Yu. S. Pol's'ka, rosiys'ka ta ukraiyins'ka elity v zmahannyakh za Pravoberezhnu Ukrainu seredyiny XIX st. / Yu. S. Zems'kyi. – Khmel'nyts'kyi, 2011. – 350 s.
7. Isayiv V. Peredumovy hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini: aktual'nist' ukraiyins'koyi sotsial'noyi dumky pochatku XX stolittya / V. Isayiv // Ukrainys'ke suspil'stvo na shlyakhu peretvoren': zakhidna interpretatsiya / Za red. V. Isayiva: Per. z anhl. A. Ishchenka. – K.: Vyd. dim «KM Akademiya», 2004. – S.124–131.
8. Ohloblyn O. Ukrainys'ko–moskovs'ka uhoda 1654 / O. Ohloblyn. – Kyiv–Lviv, 2005. – 132 s.
9. Plokhyy S. Nalyvaykova vira: Kozatstvo ta relihiya v rann'omoderniy Ukraini / S. Plokhyy. – K.: Krytyka, 2006. – 496 s.
10. Plokhyy S. Kozats'kyi mif. Istoriya ta natsiyetvorennya v epokhu imperiy / S. Plokhyy / Avtoryz. per. z anhl. Mykoly Klymchuka. – K.: Laurus, 2013. – 440 s.
11. Portnov A. «Nova Skhidna Evropa» chy «blyzkaya zahranytsa» Rosiyi // Portnov A. Istoriyi dlya domashn'oho vzhytku. Eseyi pro pol's'ko–rosiys'ko–ukraiyins'kyi trykutnyk pam'yati. – K.: Krytyka, 2013. – S.17–26.
12. Portnov A. Pro (ne)mozhlyvist' liberal'noho natsionalizmu v Ukraini // Portnov A. Istoriyi dlya domashn'oho vzhytku. Eseyi pro pol's'ko–rosiys'ko–ukraiyins'kyi trykutnyk pam'yati. – K.: Krytyka, 2013. – S.87–91.
13. Protsyk A. «Yevropeys'kist'» yak chynnyk identychnosti / A. Protsyk // Ukrainys'ke suspil'stvo na shlyakhu peretvoren': zakhidna interpretatsiya / Za red. V. Isayiva: Per. z anhl. A. Ishchenka. – K.: Vyd. dim «KM Akademiya», 2004. – S.149–154.

14. Tolochko A. Kievskaya Rus' i Malorossiya v XIX veke / A. Tolochko. – K.: Laurus, 2012. – 256 s.

15. Fedotov G. Budet li sushchestvovat' Rossiya? / G. Fedotov // O rossiyskoy i russkoy filosofskoy kul'ture: Filosofyy russkogo posleoktyabr'skogo zarubezh'ya. – M.: Nauka, 1990. – S.455.

16. Shporlyuk R. Formuvannya modernoyi Ukrayiny: zakhidnyy vymir // Shporlyuk Roman. Formuvannya modernykh natsiy: Ukrayina – Rosiya – Pol'shcha. – K.: Dukh i litera, 2013. – S.332–374.

17. Shporlyuk R. Vydavay abo propaday: teksty ta narody // Shporlyuk Roman. Formuvannya modernykh natsiy: Ukrayina – Rosiya – Pol'shcha. – K.: Dukh i litera, 2013. – S.405–427.

18. Shporlyuk R. Ukrayina: vid impers'koyi okrayiny do nezalezhoyni derzhavy // Shporlyuk Roman. Formuvannya modernykh natsiy: Ukrayina – Rosiya – Pol'shcha. – K.: Dukh i litera, 2013. – S.428–464.

19. Shporlyuk R. Ukrayina pislya 1994: dylemy derzhavotvorenniya // Shporlyuk Roman. Formuvannya modernykh natsiy: Ukrayina – Rosiya – Pol'shcha. – K.: Dukh i litera, 2013. – S.482–501.

20. Shporlyuk R. Natsional'no-derzhavne budivnytstvo v Ukrayini: problemy ta perspektyvy // Shporlyuk Roman. Formuvannya modernykh natsiy: Ukrayina – Rosiya – Pol'shcha. – K.: Dukh i litera, 2013. – S.520–533.

21. Yakovenko N. Narys seredn'ovichnoyi ta rann'omodernoyi Ukrayiny / N. Yakovenko. – 3-tye vyd., pereroblene ta rozshy. – K.: Krytyka, 2006. – 584 s.

22. Shulman Stephen. National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine / Stephen Shulman // Slavic Review. – 2005. – Vol.64, №1. – P.59–87.

Degtyarev S. I., Dr (History), Professor, Department of Constitutional Law, Theory and History of State and Law, Sumy State University (Ukraine, Sumy), starsergo2014@gmail.com

From the history of the formation of civil society in Ukraine

The article is devoted to various aspects of the formation of civil society in Ukraine. The process of the formation of civil society in the Ukrainian lands has a fairly long history. For several centuries, the complex process of forming the Ukrainian nation has proceeded. He was accompanied by the appearance of various human associations, which can be called a kind of prototype of certain public institutions. All of them contributed to the formation of the Ukrainian nation; in the absence of Ukrainian statehood, they acted as mediators between the Ukrainian population and the non-Ukrainian authorities, defending in various ways its political, cultural and other interests, and sometimes the very right to exist.

The author refers to such entities, for example, such a phenomenon of Ukrainian history as the Cossacks, which at a certain moment took on the role of «national representative of the Ukrainian people», as well as fraternity. An important cultural and intellectual interlayer, such as the intellectual, which played an important role in preserving the historical memory of Ukrainians, was also important, and it was the initiator of the creation of a number of associations that became the prototype of the institutions of civil society (hromady, tovarystva, etc.). Particular attention is paid to the system of cultural and political values that Ukrainians have been targeting, laying the foundations of civil society.

Keywords: Ukraine, civil society, Cossacks, fraternities, communities, intelligentsia, European values.

* * *

УДК 323(477)

Петренко І. І.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
політичних наук, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
i.i.petrenko@icloud.com

Оцінка впливу аналітичних центрів на політичний процес

Досліджено проблему оцінки впливу аналітичних центрів на політичний процес. З'ясовано, що двома найбільш важливими цільовими групами, з якими аналітичні центри прагнуть налагодити тісні взаємовідносини є політики (політичні посадові особи) та журналісти, які, в свою чергу, є ключовими учасниками процесу розробки політики. Виокремлено та проаналізовано основні індикатори впливу АЦ: політико-бюрократичні, соціальні, орга-

нізаційні, ресурсні, корисності, обсягу наукової продукції та впливу. Встановлено, що аналіз впливу аналітичних центрів також передбачає використання таких показників як: показники попиту, показники пропозиції та показники ефективності. Визначено, що для оцінки впливу аналітичних центрів необхідно залучити неурядові громадські організації, держчиновників і представників політичного керівництва країни, які, зі свого боку, дадуть можливість зрозуміти, в якій мірі продукція аналітичних центрів є затребуваною.

Ключові слова: аналітичні центри, політичний вплив, політичний процес, публічна політика, оцінка, індикатори.

«Фабрики думок» (аналітичні центри) сприяють управлінню, залученню населення й інститутів громадянського суспільства в процес вироблення публічних рішень та публічної політики, розвитку та акумуляції національного інтелектуального потенціалу, використанню світового досвіду і запровадженню інновацій у різних сферах суспільного життя. З боку держави метою підтримки становлення та розвитку «фабрик думок» (ФД) є їх сприяння виробленню і реалізації ефективної публічної політики, спрямованої на досягнення стійкого безпечного розвитку в інтересах суспільства.

За таких умов сучасна держава повинна виробити принципово нову концепцію публічної політики, в основі якої повинна лежати ідея ефективної співпраці державних органів, ФД і громадянського суспільства, адже держава не має можливостей вирішувати всі проблеми і виконувати всі багатоманітні задачі самостійно. Здатність швидко реагувати на зміни, в будь-який момент отримувати повну інформацію про ситуацію та адекватно оцінювати зміни є запорукою успішної діяльності сучасних організацій державного і приватного секторів.

З огляду на значення аналітичних центрів для формування публічної політики та їх ролі у сприянні більш результативному управлінні державою, важливими практичними питаннями в дослідженні аналітичних центрів є визначення проблеми їх впливу на політичний процес, що і є метою даної статті.

Проблемі оцінки впливу аналітичних центрів на політичний процес присвячені праці таких відомих вчених як: Д. Абельсон, Ю. Беляєва, К. Вайс, В. Ледаєв, Дж. МакГанн, Е. Річ, Д. Стоун, К. Уївер та інші.

Двома найбільш важливими цільовими групами ФД, з якими їх співробітники прагнуть налагодити тісні взаємовідносини є політики (політичні посадові особи) та журналісти. Тому починати аналіз впливу ФД необхідно з дослідження їх сприйняття цими двома цільовими групами. В демократичних суспільствах політики та журналісти є ключовими учасниками процесу розробки політики. Політики потребують експертизи для підтвердження і підтримки їх позицій, в якості доказів для переконання колег тощо. Журналісти, як важливий посередник у політичному процесі, шукають експертні знання, щоб зрозуміти і пояснити політичні дебати [7, р. 74–75].

Е. Річ та К. Уївер виокремлюють три основні канали, за допомогою яких ФД отримують доступ до процесу вироблення політичних рішень: 1) офіційні канали; 2) неофіційні контакти; 3) засоби масової комунікації.

Використання каналів доступу і тим самим потенційного впливу можна спробувати оцінити. Наприклад, щоб виміряти такий параметр, як кількість загадувань в ЗМІ, необхідно здійснити підрахунок посилань певної кількості помітних ФД, за певний період часу, в певній